

Received: July 25, 2026
Accepted: August 24, 2026
Available online: August 25, 2026

<https://doi.org/10.36078/987655590>

Original research article / Original tadqiqot maqolasi

FEATURES OF THE INTERDISCIPLINARY DEVELOPMENT OF PHONOPRAGMATICS IN MODERN LINGUISTICS

Onorkhon SATIMBOYEVA

Independent Researcher
Uzbekistan State World Languages University
Tashkent, Uzbekistan
Email: satimbayevaanora@gmail.com
ORCID iD: 0009-0000-7274-404X

ABSTRACT

Contemporary linguistics increasingly studies language not only as a system of structural units but also as a living communicative, social, and cognitive phenomenon. Particular attention is given to phonopragmatics in identifying speaker intention, listener perception, contextual factors, and subtle differences in meaning. Phonopragmatics examines pragmatic meanings expressed through sound and intonation, addressing not only “what is said” but also “how” and “for what purpose” it is said.

The aim of the study is to clarify the concept of phonopragmatics, determine its position within pragmlinguistics, and establish its relationship with phonostylistics. The objectives include identifying the universal and differential features of pragmatics and pragmlinguistics and comparatively examining the common and distinctive characteristics of phonopragmatics and phonostylistics.

The methods include terminological description, comparative analysis, analysis, synthesis, linguistic observation, and interpretation. Particular attention is paid to the pragmatic functions of prosodic devices in actual speech, including intonation, pauses, stress, tempo, and tone.

The findings demonstrate that pragmatics is a broad linguistic field, whereas pragmlinguistics is a specialized area concerned with the pragmatic functions of linguistic units. Phonostylistics focuses on the stylistic and genre-related properties of sounds, while phonopragmatics examines pragmatic meaning changes determined by context and communicative situation. Phonopragmatic devices play an important role in expressing the speaker’s attitude, emotional state, and communicative intention. Changes in intonation, stress, pauses, and tempo may assign different pragmatic meanings to identical linguistic units in Uzbek speech. These findings confirm the relevance of phonopragmatics to theoretical research and practical speech communication.

The conclusion establishes phonopragmatics as a promising interdisciplinary field that explains pragmatic meaning through prosodic devices. Its findings have potential applications in artificial intelligence and voice systems, public speaking, psychological speech analysis, and language teaching.

Key words: pragmatics, pragmlinguistics, phonopragmatics, phonostylistics, phonosemantics, sociopragmatics, speech acts, context, deixis, prosody.

For citation:

Satimboyeva, O. (2026). Features of the interdisciplinary development of phonopragmatics in modern linguistics. *Philology Matters*, D(3), 144–162. <https://doi.org/10.36078/987655590>.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA FONOPRAGMATIKANING FANLARARO RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Onorxon SATIMBOYEVA

Mustaqil izlanuvchi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Toshkent, O'zbekiston

ANNOTATSIYA

Zamonaviy tilshunoslikda tilni faqat tizimli birliklar majmui sifatida emas, balki jonli muloqot, ijtimoiy va kognitiv hodisa sifatida o'rganish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, so'zlovchining niyati, tinglovchi idroki, kontekst va nutqning nozik ma'no farqlarini aniqlashda fonopragmatik yondashuvning ahamiyati ortib bormoqda. Fonopragmatika tovush va ohang orqali ifodalanadigan pragmatik ma'nolarni o'rganishi bilan "nima deyilgan" bilan bir qatorda "qanday va nima maqsadda deyilgan" masalalarini yoritadi.

Tadqiqotning maqsadi fonopragmatika atamasi va uning pragmalingsvistika tizimidagi o'rni aniqlash, shuningdek, fonopragmatika va fonostilistikaning o'zaro munosabatini belgilashdan iborat. Tadqiqot vazifalari pragmatika va pragmalingsvistikaning universal va differensial xususiyatlarini aniqlash hamda fonopragmatika va fonostilistikaga xos umumiy va farqli jihatlarni qiyosiy tahlil qilishni qamrab oladi. Shuningdek, fonopragmatik tadqiqotlarning zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni va amaliy imkoniyatlarini aniqlashga e'tibor qaratildi.

Tadqiqot metodlari sifatida terminologik tavsiflash, qiyosiy-taqqoslash, analiz, sintez, lingvistik kuzatish va tahlil metodlaridan foydalanildi. Prosodik vositalarning real nutqiy vaziyatlardagi pragmatik funksiyalari, xususan, intonatsiya, pauza, urg'u, temp va ohangning ma'no shakllantirishdagi roli empirik misollar asosida o'rganildi.

Tadqiqot natijalari pragmatika keng lingvistik soha, pragmalingsvistika esa uning til birliklarining pragmatik funksiyalarini o'rganuvchi ixtisoslashgan yo'nalishi ekanini ko'rsatdi. Fonostilistika tovushlarning uslubiy va janriy xususiyatlariga, fonopragmatika esa kontekst va vaziyatga bog'liq pragmatik ma'no o'zgarishlariga e'tibor qaratishi aniqlandi. Fonopragmatik vositalar so'zlovchining munosabati, hissiy holati va kommunikativ niyatini ifodalashda muhim rol o'ynashi asoslandi. Shuningdek, fonopragmatik vositalarning kommunikativ vaziyat, so'zlovchining maqsadi va tinglovchining idroki bilan uzviy bog'liqligi aniqlandi. O'zbek nutqida intonatsiya, urg'u, pauza va tempning o'zgarishi bir xil til birliklariga turlicha pragmatik ma'no yuklashi kuzatildi. Mazkur jihatlar fonopragmatikaning nazariy tadqiqotlar bilan bir qatorda nutqiy kommunikatsiyaning amaliy masalalarini o'rganishda ham muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Xulosa sifatida fonopragmatika zamonaviy tilshunoslikning istiqbolli, fanlararo yo'nalishi bo'lib, prosodik vositalar orqali pragmatik ma'no shakllanishini tushuntirishga xizmat qilishi belgilandi. Uning natijalari sun'iy intellekt va ovozli tizimlar, notiqlik, psixologik nutq tahlili hamda lingvodidaktikada qo'llanish imkoniyatlariga ega.

Kalit so'zlar: pragmatika, pragmalingsvistika, fonopragmatika, fonostilistika, fonosemantika, sotsiopragmatika, nutq aktlari, kontekst, deysis, prosodiya.

ОСОБЕННОСТИ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО РАЗВИТИЯ ФОНОПРАГМАТИКИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Анархон САТИМБАЕВА

Самостоятельный соискатель
Узбекский государственный университет мировых языков
Ташкент, Узбекистан

АННОТАЦИЯ

В современной лингвистике язык всё чаще рассматривается не только как совокупность

системных единиц, но и как живое коммуникативное, социальное и когнитивное явление. Особое значение приобретает фонопрагматический подход к выявлению интенции говорящего, восприятия слушателя, контекста и тонких смысловых различий речи. Фонопрагматика изучает прагматические значения, выражаемые посредством звука и интонации, раскрывая не только вопрос «что сказано», но и «как и с какой целью сказано».

Цель исследования заключается в определении понятия фонопрагматики и её места в системе прагмалингвистики, а также установлении взаимосвязи фонопрагматики и фоностилистики. Задачи исследования включают выявление универсальных и дифференциальных признаков прагматики и прагмалингвистики, а также сравнительный анализ общих и отличительных характеристик фонопрагматики и фоностилистики. Дополнительно определяется место фонопрагматических исследований в современной лингвистике и их практический потенциал.

В качестве методов исследования использованы терминологическое описание, сравнительно-сопоставительный метод, анализ, синтез, лингвистическое наблюдение и интерпретация. На основе эмпирических примеров исследованы прагматические функции просодических средств в реальных речевых ситуациях, включая роль интонации, паузы, ударения, темпа и тона в формировании значения.

Результаты исследования показали, что прагматика представляет собой широкую область лингвистики, тогда как прагмалингвистика является специализированным направлением, изучающим прагматические функции языковых единиц. Установлено, что фоностистика сосредоточена на стилистических и жанровых особенностях звуков, а фонопрагматика – на изменениях прагматического значения, обусловленных контекстом и ситуацией. Обоснована роль фонопрагматических средств в выражении отношения, эмоционального состояния и коммуникативного намерения говорящего. Выявлено, что изменение интонации, ударения, паузы и темпа в узбекской речи может придавать одним и тем же языковым единицам различные прагматические значения.

В заключение фонопрагматика определяется как перспективное междисциплинарное направление современной лингвистики, объясняющее формирование прагматического значения посредством просодических средств. Результаты могут применяться в системах искусственного интеллекта и голосовых технологиях, ораторском искусстве, психологическом анализе речи и лингводидактике.

Ключевые слова: прагматика, прагмалингвистика, фонопрагматика, фоностистика, фоносемантика, социопрагматика, речевые акты, контекст, дейксис, просодия.

KIRISH

Til insonlar orasidagi munosabatlar o'rnatilishi va axborot almashinuvining asosi hisoblanadi. Til vositalari esa bu axborot qay tartibda, qay mazmunda va qanday sifatda yetib borishini ta'minlovchi ashyolar va materiallar bo'lsa, nutq organlari esa bu munosabatlar kirishuvini ta'minlab beruvchi qurilmalar hisoblanadi. Tarixiy tilshunoslik nazariyalari tilning yaxlit holda faqat uning o'z ichki qurilmalari – til birliklari asosida tahlil etish tarafdori bo'lgan bo'lsa, zamonaviy tilshunoslik maktablari esa tilning tafakkur, ong va idrok bilan aloqador holda keng ko'lamda o'rganish nazariyalarini yoqlab chiqmoqdalar. Bu borada Sh.Safarovning nazariyalariga binoan "lisoniy faoliyat hodisasining mohiyati – uning ijrochisi – shaxs va shaxsning ijtimoiy va shaxslararo munosabatga kirishishi bilan belgilanadi" kabi so'zlari fikrimizning yorqin isbotidir [Safarov, 2008: 5].

O'z navbatida, til qanday qismlardan iborat ekanligi haqidagi savollar tug'ilishi tabiiy. Til ham dunyodagi ko'plab yaratilqlar singari ikki qism, ya'ni aniqlik – borlik

va muallaq ya'ni tushuncha yoxud mazmundan iborat degan nazariyaga kelishimiz mumkin. Bu borada tilshunos olim A.Martin "Umumiy tilshunoslik asoslari" kitobida tilni juft talaffuzli – ikki marta talaffuz etiluvchi hodisa sifatida ta'riflab, ushbu hodisaning tovushli talaffuz hamda ma'no ifodasidan tarkib topishini nazarda tutgan. Pragmalingvistika tilning ana shunday ikkinchi – ma'no ifodasi haqida o'rganuvchi fan hisoblanadi. Bu o'rinda savol tug'iladi: Pragmatika va pragmalingvistika atamaları qanday o'xshash va farqli xususiyatlarga ega? Shuningdek, fonopragmatika ayrim o'rinlarda fonostilistika atamasi bilan yonma-yon holda qo'llaniladi. Har ikki atamaning farqli va o'xshash xususiyatlari qanday?

Zamonaviy tilshunoslikda tilni faqat tizimli birliklar majmui sifatida emas, balki jonli muloqot vositasi, ijtimoiy va kognitiv hodisa sifatida o'rganish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, so'nggi o'n yillikda pragmalingvistika va uning tarmoqlariga bo'lgan qiziqish keskin ortgani kuzatilmoqda. Buning sababi – tilshunoslikning an'anaviy chegaralaridan chiqib, nutq jarayonidagi nozik ma'no farqlari, so'zlovchi niyati, tinglovchi idroki va kontekst o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tushuntirishga bo'lgan ehtiyojdir. Pragmatik yondashuv til birliklarining lug'aviy va grammatik ma'nosidan tashqari, ularning nutqiy vaziyatda qanday qo'shimcha va hatto zid ma'nolarni ifodalashini ochib beradi. Bu esa tilni o'rganishda subyektiv omillar – his-tuyg'u, baho, munosabat, ijtimoiy mavqe kabi jihatlarni ham ilmiy tahlil doirasiga olib kiradi. Aynan shu nuqtada fonopragmatika alohida o'rin tutadi, chunki u tovush va ohang orqali ifodalanadigan pragmatik ma'nolarni tadqiq etib, nutqning faqat "nima deyilgan" emas, balki "qanday deyilgan" va "nega aynan shunday deyilgan" degan savollarga javob beradi. Mazkur tadqiqot ana shu fonopragmatikaning nazariy asoslari, uning pragmalingvistika tizimidagi o'rni va fonostilistika bilan munosabatini aniqlashtirishga bag'ishlanadi.

Adabiyotlar sharhi

Fonopragmatika asosan ikki soha kesishuvida paydo bo'lgan atama hisoblanadi: fonologiya va pragmatika. Aslini olganda, tovush haqidagi ta'limot o'zi aslida zamonaviy tilshunoslik ilmida shu bugungi kunga qadar qanday nuqtayi nazardan qaraldi? Ayni masalada qo'shni mamlakatlardagi so'nggi tadqiqotlar nima deydi?

Fonopragmatika turli sohalar kesishuviga aloqador holat sifatida turli rakurslardan o'rganilganligi ma'lum. Jumladan, M.A. Demina "Televideniye axborot dasturlari boshlovchilari nutqining fonopragmatik shartlanganligi" nomli dissertatsiyasida teleboshlovchilarning nutqidagi fonopragmatik xususiyatlarni yoritgan [Demina, 2012]. L.G. Karandiyeva dissertatsiya ishida direktiv illokutivlarning prosodik tuzilishi ularning pragmatik ma'nosi va stilistik vaziyati bilan qanday bog'liqligini eksperimental-fonetika usullari yordamida aniqlash va bu asosda ularning invariant modelini yaratish [Karandeyeva, 2006] haqidagi fikrlarini bayon etgan. A.K. Derkach fransuz, nemis va rus tillarida har xil turdagi direktiv aktlarning prosodik xususiyatlari va ularning nutq jarayonida qanday vazifalar bajarishi, shuningdek, tillararo nutq xatti-harakatlarining madaniy stereotiplari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatishga qanday ta'sir o'tkazishi borasida, shuningdek, ushbu tillarda direktiv aktlarning prosodik modellarini yaratishga qaratilgan g'oyalarni [Derkach, 2007] ilgari surgan.

N.A. But stilistik jihatdan aniqlangan tahdidli nutq harakatlarining prosodik tuzilmalarini o'rganan va nutq aktining bu turining semantik mazmuni bilan yuzaga keladigan prosodik xususiyatlar o'rtasidagi munosabatni tahlil qilgan. E.Kuper-Kulen fonopragmatika asosan prosodiya bilan bog'liqligi nuqtayi nazarini ilgari suradi. Bu borada u prosodiya deganda, avvalo, eshitish holati va xususiyatlarini, shu bilan birga, foydalanilgan so'zlarga turlicha munosabatda bo'lgan nonsegment birliklarni tushunishi haqida o'z fikrlarini [Couper-Kuhlen, 2002] berib o'tadi.

Tilshunoslik fani rivojining ma'lum davriga qadar nutq tovushlari fonetika bo'limida o'rganilib kelingan bo'lsa, bu soha taraqqiyotining navbatdagi bosqichida tadqiqotlar ko'lami kengayib borishi natijasida fonologiya, fonosemantika, fonostilistika, fonopragmatika singari yangi sohaları vujudga keldi. Fonetik tadqiqotlarning tobora chuqurlashib borishi barobarida ushbu sohalarning tadqiqot obyekti, maqsad va vazifalari ham konkretlashdi. Masalan, har qanday tovushning fizik-akustik tabiati va biologik asosi borligidan, nutq tovushi esa faqat insonlar tomonidan talaffuz etilishi va eshitalishidan, ya'ni uning ijtimoiy mohiyatidan kelib chiqib, fonetikaning o'rganish obyekti sifatida belgilandi hamda ularni akustik-fiziologik (tovushning baland-pastligi, intensivligi, tembri, qisqa-cho'ziqligi), anatomik-fiziologik (tovushlarning shakllanishida nutq a'zolarining ishtiroki), eshitib his qilish (perseptiv) aspektlarini tadqiq etish maqsad qilib qo'yildi [Jamolxonov, 2009]. Shu o'rinda nutqning fonopragmatik xususiyatlari bir necha tadqiqotlarda fonostilistik nuqtayi nazardan qaralganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Fonopragmatika va fonostilistikaning o'rganilish tarixiga nazar tashlar ekanmiz ayrim munozarali savollarga javob topishimiz tayin.

Fonostilistikaning o'rganilishida M.Mirtojiyev, R.Qo'g'urov, B.Yo'ldoshev, X.Yo'ldosheva, H.Sharafiddinov kabi olimlar o'z tadqiqotlarida u yoki bu darajada fonetik vositalar uslubiyati haqida qimmatli ma'lumotlarni berib o'tishgan. Tilshunos olim M.Mirtojiyev o'zining "Tovushdagi ma'no" ilmiy risolasida birinchilardan bo'lib tovushlarda informativ va pragmatik ma'no borligini [Mirtojiyev, 1984] ta'kidlab o'tgan. A.Haydarov o'zining "Konnotativ ma'noning fonetik vositalarida ifodalanishi" nomli ilmiy tadqiqotida konnotativ ma'no va uning fonetik vositalarda boshqa til birliklariga qaraganda kuchliroq ifodalanishi hamda bunday til birliklarining turli nutq uslublarida emotsional-ekspressiv xususiyatlarini [Haydarov, 2017] tahlil va tadqiq qilgan.

G.Yaxshiyeva esa o'z tadqiqotida fonografiya atamasi haqida so'z yuritgan va fonostilistikaning yana bir ko'rinishi – fonografik stilistika atamasini olib kirgan [Yaxshiyeva, 1996]. Fonopragmatika bu fonologik xususiyatlar, ya'ni stress, ohang, intonatsiya, ritm va artikulyatsiya kabi muloqotda pragmatik funksiyalarni qanday bajarilishini o'rganadigan fanlararo yondashuv. Ham fonologik, ham pragmatik mezonlarga asoslanadigan ushbu yondashuv nutqning segmental va prosodik xususiyatlari nafaqat strukturaviy, balki funksional birliklar asosida ifodalanadi.

Pragmatika nazariyasining rivojlanishiga xorijlik olimlar ham salmoqli hissa qo'shishgan. Jumladan, J.Sirl nutq aktlari nazariyasini yanada tizimlashtirib, illokutiv harakatlarning tasnifini ishlab chiqdi va bu orqali pragmatik tadqiqotlarning

amaliy asosini mustahkamladi [Searle, 1969]. P.Braun va S.Levinson tomonidan ishlab chiqilgan xushmuomalalik nazariyasi esa nutqdagi ijtimoiy munosabatlar va yuzni saqlash strategiyalarini pragmatik nuqtayi nazardan yoritib berdi [Brown & Levinson, 1987]. Ushbu nazariyalar fonopragmatika uchun ham muhim metodologik ahamiyatga ega, chunki ular prosodik vositalarning ijtimoiy va interpersonal funksiyalarini tushunishga zamin yaratadi. Shuningdek, E.Kuper-Kulen prosodiyani ijtimoiy harakat sifatida talqin qilib, intonatsiya va ohangning muloqotdagi faol rolini ko'rsatdi [Couper-Kuhlen, 2002].

O'zbek tilshunosligida esa M.Hakimov, Sh.Safarov, G.Toirova kabi olimlar pragmalingsvistik tahlilning milliy xususiyatlari – deysis va nutq aktlari masalalarini o'rganishgan bo'lsa-da, fonopragmatik yo'nalish hali yetarlicha monografik tadqiqotlarga ega emas. Xususan, prosodik vositalarning turli nutqiy janrlarda, masalan, siyosiy nutq, reklama yoki kundalik suhbatda qanday pragmatik funksiyalarni bajarishi deyarli o'rganilmagan. Mazkur holat fonopragmatik tadqiqotlarni kengaytirish zaruratini ko'rsatadi va bizning ishimizni dolzarb qiladi.

Mazkur tadqiqot ishimizning o'rganilganlik darajasini dastlab “pragmatika” atamasiga berilgan nazariyalarni tadqiq etish bilan boshlasak. Pragmatika atamasi qadimgi yunoncha *pragma* – “ish”, “harakat”, “faoliyat” ma'nolarini anglatuvchi so'zdan kelib chiqqan. XX asrda Ch.U. Morris pragmatikani semiotikaning belgilar va ularning interpretatorlari o'rtasidagi munosabatni o'rganuvchi bo'limi sifatida talqin qilgan. Uning konsepsiyasiga ko'ra, semiotika sintaktika, semantika va pragmatikaga ajratilib, pragmatika belgilar va ulardan foydalanuvchilar o'rtasidagi munosabatlarni tadqiq etadi [Morris, 1938]. Keyingi lingvistik tadqiqotlarda pragmatika til birliklarining real kommunikativ vaziyatda qo'llanishi, so'zlovchining kommunikativ maqsadi, tinglovchiga ta'siri hamda kontekst bilan bog'liq ma'nolarni o'rganuvchi yo'nalish sifatida rivojlandi.

Merriam-Webster lug'atida esa pragmatikaga quyidagicha ta'rif berilgan: pragmatika bu – belgilar yoki lingvistik iboralar va ularning foydalanuvchilari o'rtasidagi munosabat bilan shug'ullanadigan semiotikaning bir bo'limidir. Shuningdek tilshunoslikning gaplar sodir bo'lgan muhitga munosabati bilan shug'ullanuvchi bo'limi hamdir. Pragmatika so'zining tarixi esa ilk foydalanish ma'lumotlarga asosan 1937-yilga borib taqaladi [Merriam-Webster, n.d.].

M.Hakimovning pragmatika borasidagi nazariyalariga to'xtalsak, u pragmatika nutq aktining bevosita matn bilan aloqasini o'rganadi, uning asosiy o'rganish obyekti nutq akti va matn o'rtasidagi xilma-xil munosabatlardir, deya ta'kidlaydi [Hakimov, 2001: 55]. Shuningdek, G.Lich “Pragmatika tamoyillari” (“Principles of Pragmatics”) kitobida bu atama bilan u tilning kommunikativ qo'llanilishining umumiy shartlarini o'rganish farqli ekanligi va bunda “mahalliy” shartlarni istisno qilishni lozimligi haqidagi fikrlarni berib o'tgan. Uning nazariyasiga ko'ra, pragmatika umumiy ma'noda ikki asosiy sohadan, ya'ni pragmalingsvistika va sotsiopragmatikadan iborat. Bunda sotsiopragmatika tilning abstraktroq sohasi bo'lib, u kooperativlik prinsipi, xushmuomalalik prinsiplari ma'lum millatga oid til sathi yoki jamiyatida, turli ijtimoiy jamiyatlarning turli ijtimoiy sinf vakillari tomonidan qay tartibda qo'llanilishi va qay

tartibda ma'no kasb etishini tadqiq etadi. Qisqa qilib aytganda, sotsiopragmatika pragmatikaning sotsiologik interfeysidir. Pragmalingvistika esa pragmatikaning lingvistikaga oid qismi bo'lib, u ko'proq muayyan illokutiv aktlarda ma'no kasb etish uchun qanday lingvistik birikmalar ishtirok etgani va bu vaziyatda ularning vazifasi qay tartibda bo'lganini tadqiq etishni maqsad qilgan pragmatikaning yana bir sohasi hisoblanadi [Leech, 1983: 11].

Umumiy pragmatika aslida tilning nutqda qo'llanishidan kelib chiqqan ma'nosini beradi va pragmatika – bu lingvistik xatti-harakatlarning barcha jihatlarini ilmiy o'rganishdir. Pragmalingvistika va sotsiopragmatika o'rtasidagi farq esa pragmatik tahlilning ikkita uslubiy yondashuviga e'tibor qaratishga qaratilgan. Pragmalingvistika odatda muayyan bir til pragmatik ma'noni (tushuntirish va shaxslararo) yetkazish uchun taqdim etadigan maxsus resurslarni o'rganish bilan bog'liq, sotsiopragmatika esa pragmatik ma'noni ishtirokchilarning ijtimoiy masofasi, til hamjamiyatining ijtimoiy qoidalari, moslik me'yorlari, nutq amaliyoti va qabul qilingan xatti-harakatlarni baholash bilan bog'laydi. Ikkalasi o'rtasidagi chegara ko'pincha juda bahslarga sabab bo'lib, ular ko'pincha kontinuumning ikkita qutbi sifatida ko'rib chiqiladi.

Pragmalingvistikaning kelib chiqishi qadimgi faylasuf Suqrot yashagan davrlarga aloqador bo'lib, yillar o'tib esa J.Lokk, I.Kant kabi faylasuflar uni Aristoteldan o'zlashtirganlar. Shu yo'sinda pragmatizm oqimi yuzaga keldi va ushbu oqim XIX–XX asrlarda yanada jadal rivojlandi. Ushbu oqimning taraqqiyot davri esa XX asrning 20–30-yillariga to'g'ri keladi [Azimova, 2021: 181].

Mazkur sohaning nazariy ildizlari XIX asr oxirida faylasuflar Ch.S. Pirs, U.Jeyms va J.Dyui tomonidan shakllantirilgan pragmatizm falsafasi bilan bog'liq [Peirce, 1878; James, 1898; Dewey, 1905]. Keyinchalik pragmatik qarashlar til va belgilarni qo'llash masalalariga tatbiq etilib, 1938-yilda faylasuf va semiotik Ch.U. Morris tomonidan “pragmatika” atamasi semiotikaning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida nazariy jihatdan asoslandi [Morris, 1938]. Olim o'zining “Imo-ishora nazariyasi asoslari” (“Foundations of the Theory of Signs”) asarida belgilar, ularning qo'llanilishi va interpretatorlar bilan munosabatini tadqiq etib, semiotikani sintaktika, semantika va pragmatika kabi uch yo'nalishga ajratdi. Unga ko'ra, sintaktika belgilar o'rtasidagi formal munosabatlarni, semantika belgilar va obyektlar o'rtasidagi munosabatlarni, pragmatika esa belgilar va ularning interpretatorlari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi [Morris, 1938]. Mazkur qarashlar keyingi pragmalingvistik tadqiqotlar uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qildi [Levinson, 1983]. Quyidagi jadvalda Ch.U. Morrisning qarashlari optimallashtirilgan holda bayon etildi (1-jadvalga qarang):

1-jadval. Ch.U. Morris nazariyasiga asosan semiotika bo'limlari

№	Semiotika	belgilar haqidagi fan
1.	Sintaktika	belgilarning bir-biri bilan shakliy munosabatlarni o'rganadi
2.	Semantika	belgilarning obyektlar bilan munosabatini o'rganadi
3.	Pragmatika	belgilarning bayon etishga ta'sir etishini o'rganadi

Kanadalik sotsiolog E.Gofman ijtimoiy munosabatlarni o'rganishga “yuz”

nazariyasi bilan sezilarli hissa qo'shdi. 1955-yilda ilgari surilgan ushbu nazariyada u "yuz"ni ijtimoiy munosabatlarda shaxsning ijobiy ijtimoiy qiyofasi sifatida talqin qiladi [Goffman, 1955]. 1975-yilda G.P. Gris kooperativlik prinsipini taklif qilib, suhbat ishtirokchilari muloqot jarayonida o'z hissalarini yetarli, haqqoniy, dolzarb va aniq tarzda qo'shishlari lozimligini ta'kidladi [Grice, 1975]. G.P. Grisning "so'zlashuv implikaturasi" tushunchasi ochiq bayonotlardan tashqari pragmatik ma'noni tushuntirishning muhim vositasiga aylandi. Oksfordlik faylasuf J.L. Ostin 1962-yilda nutq aktlari nazariyasini ishlab chiqib, nutq dunyoda harakat qilishning bir shakli ekanligini asoslab berdi [Austin, 1962]. Mazkur nazariya J.Sirl tomonidan yanada rivojlantirilib, illokutiv aktlarning mohiyati va tasnifi tizimlashtirildi [Searle, 1969]. 1970-yillarda pragmatikaning muhim yo'nalishi sifatida xushmuomalalik nazariyasi shakllandi. P.Braun va S.Levinson tomonidan ishlab chiqilgan ushbu nazariya E.Gofmanning "yuz" konsepsiyasiga asoslanadi [Brown & Levinson, 1987]. Shuningdek, pragmatika atamasiga S.Levinsonning aytgan ta'riflariga yuzlansak, pragmatika bu til va vaziyat o'rtasidagi shunday bog'liqlik, u tilni anglash nazariyasida katta ahamiyat kasb etadi. Bu yerda tilni tushunish atamasi ma'no ifodalash uchun xizmat qiluvchi ko'plab ifodalarning o'z ma'nosidan boshqa ma'noni ham ifodalashga harakat qiluvchi holatlarida bir-biri bilan qanday munosabatga kirishish holatlarini batafsil yoritishga harakat qiladi. Bunda qanday so'zlar aytili va u qanday ma'no berish uchun aytili va u aslida qo'shimcha holatda qanday ma'noni tashishga xizmat qildi kabi savollarga javob beriladi.

O'zbekistonda pragmlingvistikani o'rganish dastlab o'zbek ilmiy maktablari orasida ilmiy maqolalar shaklidagina uchrab turgan bo'lsa, yangi asrning boshlariga kelib esa u monografiyalar talqinida izlanishlar markaziga chiqdi. Jumladan, A.Nurmonov, M.Hakimov, Sh.Safarov kabi tilshunos olimlar pragmlingvistikaning tilshunoslikning alohida sohasi sifatida o'zbek tilshunoslik maktablarida yangi nazariyalarga asoslangan ilmiy ishlarni taqdim etdilar va bu orqali o'zbek auditoriyasi pragmlingvistik atamalar bilan tanishish imkoniga ega bo'ldi. Shuningdek, o'zbek tilshunosligida deysis, deytik jestlar, nutqiy akt, pragmatika tushunchasi Sh.Safarov, G.Toirova, I.Xojaliyev, M.Hakimov, S.Rahimov, S.Mo'minov, Q.Rasulov, G'.Mirsanov, A.Kuchiboyev kabi tilshunoslar tomonidan o'rganilgan, nutqiy akt jarayoni, deytik jestlarning qo'llanishi, pragmatik omillarning matn kommunikativ jarayondagi vazifalariga e'tibor qaratilgan [Hasanova, 2021: 22].

Pragmatika atamasiga turli davrlarda o'z davrining tilshunoslari turlicha ta'rif berganlar. Pragmatika – bu tabiiy til va uning foydalanuvchisi o'rtasidagi munosabatga kirishuviga diqqat qaratuvchi tilshunoslik bo'limi deb ta'rif beriladi ayrim manbalarda [Noor et al., 2023]. Til murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lib, muloqot va ijtimoiy o'zaro ta'sirning asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi. Tilni o'rganish tilning tuzilishi, ma'nosi va turli kontekstlarda qo'llanilishini o'rganishni o'z ichiga oladi. Kontekstda tildan foydalanishni o'rganishga qaratilgan tilshunoslikning bir sohasi pragmatika bo'lib, u kontekstdagi ma'noni o'rganish bilan shug'ullanadi, shu jumladan, kontekst tilning talqiniga qanday ta'sir qiladi. O'rganishning yana bir tegishli sohasi – lingvistik tuzilmalar tilning pragmatik ma'nosiga qanday hissa qo'shishini o'rganadigan soha

bu pragmalingvistikadir.

Pragmatika ta'lim, biznes, siyosat, sog'liqni saqlash, huquq, OAVlari, ijtimoiy ish, sud-tibbiyot, psixologiya, hisoblash tilshunosligi va antropologiya kabi sohalarining barchasi bilan aloqador tilshunoslikning sohasi bo'lib, u yuqorida sanab o'tilgan sohalarida qo'llaniluvchi barcha nutqning jonli diskurslarida foydalaniluvchi nutq yaruslarining kontekstga qarab qanday ma'no ifodalanilayotganini tadqiq etadi. Pragmatika asosan nutqiy birliklarning ichki ma'no ulashishini tadqiq etuvchi fan hisoblanadi. Ya'ni, nutqiy munozara orqali so'zlovchi ichki qanday ma'no yetkazmoqchi va tinglovchi buni qanday ichki mazmun tuzilishida qabul qiladi.

Pragmatika atamasini izohlash uchun tilshunoslar aksariyat holatlarda boshqa lisoniy atamalarga, xususan, gapning mazmunini anglatuvchi semantik tilshunoslik, gapdagi so'z tartibini tadqiq etuvchi sintaksis va belgilar nazariyasi bilan shug'ullanuvchi semiotika kabi har biri o'ziga xos mazmun-mohiyatga suyanuvchi atamalarga murojaat qiladilar va ularni taqqoslash orqali har ikki tilshunoslik tarmog'i mohiyatini oydinlashtirishadi. Semantika, sintaksis, semiotikadan farqli o'laroq pragmatika asosan nutqning turli: ham tilga oid bo'lgan, ham oid bo'lmagan, ham yozma, ham og'zaki ko'rinishlarida mazmunga ta'sir etuvchi ham fizik, ham ijtimoiy faktorlari qanday aniqlashtirishlar olib borishligini o'rganuvchi fan hisoblanadi [Noor et al., 2023]. Pragmalingvistika tilning turli ijtimoiy va kommunikativ funksiyalarini o'rganadigan tilshunoslikning bir muhim sohasi bo'lib, u tilning faqatgina grammatika yoxud semantika qismlaridagi til yaruslarini tadqiq etibgina qolmasdan, balki nutq jarayonida ularning foydalanish ko'lamini, qanday ma'no kasb etgan holda qo'llanishini o'rganadigan tilshunoslik bo'limidir. Tilning qanday maqsad va vazifalar bilan kontekstda foydalanganiga ko'ra tagma'no tarzda qanday ma'no anglashilayotgani aynan shu fanning ustuvor vazifasi sanaladi.

Pragmalingvistikaning boshqa fanlar bilan o'zaro munosabatlariga to'xtaladigan bo'lsak, semantika, psixolingvistika, sotsiolingvistika, sintaksis kabi tilning yirik yaruslariga ko'ra ish tutuvchi sohalar e'tiborimizni tortadi. Tildagi birliklarning ma'noviy qismlari bilan ish ko'ruvchi semantika, til birliklarining nutqdagi ma'lum sintaktik vazifa bajarishiga ko'ra vazifalarini tadqiq etuvchi sintaksis, tilning madaniy va ijtimoiy kontekstlarini o'rganuvchi sotsiolingvistika, nutq birliklarining kontekstga ko'ra qanday ma'no anglashilayotgani pragmatika batafsil o'rganadi [Jumayeva, 2024: 144].

Bu borada B.Horvatova hamda S.Pokrivchakova pragmatika tilning o'zagini tashkil etuvchi yetti lingvistik ramka – fonetika, fonologiya, morfologiya, grammatika, sintaksis va semantika kabilardan birini tashkil qiladi. Semantika va pragmatika tilning asosini tashkil etuvchi asosiy ikki soha hisoblanadi. Bunda semantika grammatika lug'atsiz olingan ma'noga e'tibor qaratuvchi soha hisoblansa, pragmatika esa kontekst yoki taxmin qilingan ma'nolarni hisobga olgan holda ish yuritadi [Horváthová & Pokrivčáková, 2023: 33].

Tadqiqotimiz yuzasidan ikkinchi vazifa qilib qo'yilgan fonopragmatika va uning fonostilistikadan qanday differensial yoki universal xususiyatlari bor degan savolga javob topish maqsadidan ushbu atamalarning o'rganilish darajasiga, adabiyotlar

tahliliga e'tibor qaratamiz. M.Yo'ldoshevaning "Pragmalingvistik terminlarning izohli lug'ati" da fonopragmatika atamasiga shunday ta'riflar berib o'tiladi: fonopragmatika – nutqdagi fonetik vositalarning (intonatsiya, urg'u, ohang, pauza, temp) kommunikativ vazifalarini o'rganadigan tilshunoslik sohasi bo'lib, tovushlarning nafaqat fizik, balki maqsadli va kontekstga bog'liq qo'llanilishini ham tahlil qiladi. Bu yo'nalish orqali so'zlovchining nutqidagi intonatsion vositalar orqali qanday niyatni (hayrat, tanbeh, kinoya, ogohlantirish) ifodalayotgani aniqlanadi. Masalan, "Siz keldingizmi?" degan gap past ohangda aytilsa – shubha yoki hayrat, keskin ohangda aytilsa – norozilikni bildiradi. Shunday qilib, fonopragmatika bir xil grammatik birliklar ohangga qarab qanday turli pragmatik ma'nolar kasb etishini tushuntiradi [Yo'ldosheva, 2025: 20].

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqotimizda qo'yilgan maqsadga erishish va belgilangan vazifalarni samarali hal etish uchun muayyan metodologik yondashuvlar ishlab chiqildi. Metodlarni to'g'ri tanlash va qo'llash nafaqat ishonchli natijalarga erishish, balki tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlash uchun ham muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar qo'llanildi:

1. *Terminologik tavsiflash metodi*. Dastlabki bosqichda tadqiqotda uchragan asosiy atamalarni aniqlash va ularni ilmiy jihatdan to'g'ri talqin qilishga alohida e'tibor qaratildi. Har bir atamaning mazmuni, qo'llanish doirasi va turli kontekstlardagi ma'nolari tahlil qilindi. Bu jarayon tadqiqotning nazariy asosini mustahkamlashga xizmat qildi, chunki aniq va bir xil tushuniladigan terminologiya izlanishning keyingi bosqichlarida chalkashliklarning oldini oldi. Atamalarni tavsiflashda ularning kelib chiqishi, evolyutsiyasi va zamonaviy ilmiy adabiyotlardagi ishlatilish xususiyatlari ham inobatga olindi.

2. *Qiyosiy-taqqoslash metodi*. Tadqiqotning navbatdagi muhim yo'nalishi turli olimlar tomonidan ilgari surilgan nazariyalarni qiyosiy tahlil qilishdan iborat bo'ldi. Bu yerda taqqoslash metodi yetakchi o'rin tutdi, chunki u orqali har bir nazariyaning kuchli va zaif tomonlari, ularning o'xshash va farqli jihatlari ochib berildi. Nazariyalarni solishtirish jarayonida ularning amaliyotga tatbiq etilish imkoniyatlari, izchilligi va ishonchlilik darajasi ham baholandi.

3. *Analiz metodi*. Tadqiqotda uchragan turli atama va tushunchalarni, shuningdek, nazariyalarni chuqur o'rganishda analiz metodi asosiy vosita bo'lib xizmat qildi. Analiz orqali har bir element alohida-alohida ajratib olindi, ularning ichki tuzilishi, tarkibiy qismlari va o'zaro munosabatlari batafsil ko'rib chiqildi. Bu usul murakkab ilmiy tushunchalarni sodda va tushunarli qismlarga bo'lish, ularning mohiyatini yanada aniqroq anglash imkonini yaratdi.

4. *Sintez metodi*. Analiz natijasida olingan alohida ma'lumotlarni yagona va izchil tizimga birlashtirish uchun sintez metodi qo'llanildi. Sintez orqali turli tushunchalar, nazariy qarashlar va empirik ma'lumotlar o'zaro bog'landi, ular asosida umumlashtirilgan xulosalar chiqarildi. Bu usul tadqiqotning yaxlit manzarasini shakllantirishga, alohida tafsilotlar orasidagi bog'liqliklarni ko'rishga va yangi ilmiy g'oyalarni ilgari surishga yordam berdi.

5. *Lingvistik kuzatish metodi*. Nutqiy misollarni tahlil qilishda lingvistik kuzatish

metodidan foydalanildi. Bu metod orqali prosodik vositalarning (intonatsiya, pauza, urg'u) pragmatik funksiyalari real nutqiy vaziyatlarda kuzatildi va ularning ma'no shakllanishidagi o'rni aniqlashtirildi.

6. *Tahlil metodi*. Misollarni fonopragmatik nuqtayi nazardan tahlil qilishda tahlil metodi qo'llanildi. Bu metod orqali bir xil grammatik birliklarning turli prosodik vositalar yordamida turlicha pragmatik ma'nolarni ifodalashi o'rganildi. Har bir metod o'ziga xos vazifani bajarib, tadqiqotning umumiy maqsadiga erishishga xizmat qildi. Analiz va sintezning birgalikda qo'llanilishi esa tadqiqotning ham chuqur, ham keng qamrovli bo'lishini ta'minladi. Natijada ilmiy izlanish mantiqiy ketma-ketlikka ega bo'lib, xulosalar asosli, ishonchli va amaliy ahamiyatga ega bo'ldi.

NATIJALAR VA MUNOZARA

Pragmatika va pragmlingvistika tushunchalarining universal va differensial xususiyatlari

Umumiy ma'noda aytganda, pragmatika tilshunoslikning nisbatan keng va murakkab tarmog'i bo'lib, u tabiiy tilning amaliy ishlatilishi jarayonida til egasi (ya'ni so'zlovchi yoki yozuvchi) tomonidan muayyan nutqiy vaziyatda tildan qanday foydalanilishi, so'zlovchining niyati, tinglovchiga ta'sir qilish usullari, shuningdek, matn orqali ifodalanmagan, lekin kontekstdan kelib chiqadigan ma'nolarni o'z ichiga oladi. Pragmatika faqat til tuzilmasini emas, balki tilning real muloqotdagi faoliyatini, ya'ni nutq aktlari orqali yuzaga chiqadigan ijtimoiy, psixologik va madaniy omillarni ham o'rganadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, pragmatika va pragmlingvistika o'rtasida umumiy va xususiy munosabatlari mavjud. Pragmlingvistika yuqorida tavsiflangan pragmatikaning ichki, tor ixtisoslashgan sohasi sifatida maydonga chiqadi va uning asosiy e'tiborini aynan shu nutqiy faoliyat davomida ishtirok etuvchi lingvistik vositalar – ya'ni so'zlar, iboralar, grammatik shakllar, sintaktik qurilmalar va boshqa til birliklarining amaliy vazifalari, ularning kontekstga moslashuvchanligi va nutq aktlaridagi roli tashkil etadi.

Bu jihatdan bizning xulosalarimiz G.Lichning [Leech, 1983] pragmlingvistika va sotsiopragmatika o'rtasidagi farq haqidagi qarashlariga mos keladi. Olim ta'kidlaganidek, pragmlingvistika pragmatik ma'noni ifodalash uchun muayyan til taqdim etadigan lingvistik vositalarni o'rganadi. Shuningdek, S.Levinsonning [Levinson, 1983] pragmatikani til va kontekst o'rtasidagi munosabatlarni o'rganuvchi soha sifatida talqin qilishi ham bizning xulosalarimizni tasdiqlaydi (2-jadvalga qarang):

2-jadval. Pragmatika va pragmlingvistikaning universal va differensial xususiyatlari

Xususiyatlar	Pragmatika	Pragmlingvistika
Tadqiqot obyekti	tilning real muloqotdagi faoliyati, nutqiy vaziyat, so'zlovchi va tinglovchi munosabatlari	til birliklarining pragmatik ma'no hosil qilishdagi funksiyalari
Tadqiqot doirasi	keng (sotsiopragmatika, psixopragmatika, pragmlingvistika)	tor (pragmlingvistikaning ichki tarmoqlari)

Asosiy tushunchalar	nutq aktlari, kontekst, deysis, implikatura	lingvistik vositalarning pragmatik funksiyasi
Yondashuv	interdisiplinar (sotsiologik, psixologik, madaniy)	lingvistik (til birliklari darajasida)
Tahlil birligi	nutq akti, matn, diskurs	Soʻz, ibora, grammatik shakl, prosodik vositalar

Fonopragmatika va fonostilistikaning oʻxshash va farqli jihatlari

Tadqiqotimizning ikkinchi vazifasi fonopragmatika va fonostilistika oʻrtasidagi munosabatni aniqlash edi. Tahlillarimiz shuni koʻrsatadiki, har ikki soha ham tovush va uning vazifasini oʻrganadi – bu ularning universal xususiyatidir. Biroq ular oʻrtasida muhim farqli jihatlari mavjud.

Fonostilistika tovushlarning muayyan uslubiy nuqtayi nazardan qoʻllanishini, yaʼni nutq uslubiga xos vosita sifatidagi tanlov va foydalanishni tekshiradi. Bu borada N.S. Xusanova oʻz tadqiqotida fonetik stilistik vositalar sifatida alliteratsiya (undoshlar takrori), assonans (unlilar takrori), geminatsiya (undoshlarni qavatlash), qofiya, onomatopeya (taqlid soʻzlardan maqsadli foydalanish) kabi hodisalar tilning ekspressiv imkoniyatlarini oshirishda muhim oʻrin tutishini [Xusanova, 2026] taʼkidlagan.

Fonopragmatika esa nutqdagi intonatsiya, pauza va urgʻuning oʻzgarishi orqali turli pragmatik maʼnolar, masalan, soʻzlovchining munosabati, hissiy holati yoki muloqotdagi niyati qanday yuzaga kelishini oʻrganadi. Q.Abduqaxxarov taʼkidlaganidek, badiiy diskursda fonopragmatik vositalarning eng murakkab funksiyalaridan biri lisoniy birlikning yuzaki maʼnosi va uning yashirin, yaʼni implitsit mazmuni oʻrtasidagi intonatsion konversiyani yuzaga keltirishdir [Abduqaxxarov, 2026]. Kinoya va sarkazm nutqiy aktlari aynan fonetik koʻrsatkichlar orqali reallashadi, chunki bu vaziyatda ohang gapning lugʻaviy maʼnosidan ustun turuvchi “pragmatik filtr” vazifasini bajaradi.

3-jadval. Fonostilistika taʼrifi doirasidagi ikki xil konsepsiya

Taʼriflar	Tarafidorlar
Fonostilistika – tovushlarning uslublarga nisbatan qay tartibda qoʻllanishini oʻrganuvchi soha.	N.Xusanova, A.Haydarov, M.Yuldasheva, A.Abduazizov, T.Asadov, A.Azimova
Fonostilistika – tovush bilan bogʻliq tilshunoslikdagi barcha holatlarni oʻrganuvchi soha.	N.Trubetskoy, M.Djusupov, K.Saparova

Fonopragmatika va fonostilistika oʻrtasidagi farqni quyidagi misollar orqali koʻrishimiz mumkin:

1-misol. Oʻzbek tilidagi “voy” undov soʻzining turli kontekstlarda turlicha talaffuz qilinishi:

Voooy, endi nima qilaman, qayerga murojaat qilsam boʻladi. Axir ular boshida yerga oid hujjatlarni menga taqdim qilishgan edi. (qoʻrquv maʼnosi -- choʻziq talaffuz, past ohang)

Voy, buncha chiroyli safsar gulli koʻylak ekan. Menga juda yoqdi. (zavq maʼnosi - qisqa talaffuz, baland ohang) (Manba: kundalik nutqiy vaziyatlardan olingan misollar, muallif tomonidan qayd etilgan).

Har ikki gapda qo‘llanuvchi voy undov so‘zi ikki xil ma‘no ifodasini bergan. Birinchi gapda u qo‘rquv holatini bergan va bu ifoda kontekstdagi so‘zlar hamda so‘zning cho‘zilishi ortidan ifodalangan bo‘lsa, ikkinchi gapdagi voy undov so‘zi kontekstdagi qo‘shimcha so‘zlar hamda ushbu so‘zni birinchi gapga nisbatan qisqaroq talaffuz qilinishi ortidan zavq ma‘nosini yuklagan. Bu holat fonopragmatik tahlil doirasiga kiradi, chunki bir xil leksik birlikning turli prosodik vositalar (cho‘ziq/qisqa talaffuz, ohang balandligi) yordamida turlicha pragmatik ma‘no kasb etishi o‘rganilmoqda.

Quyidagi misolda esa z tovushi she‘rning ohangdorligi ta‘minlash maqsadida fonostilistik vazifa bajargan:

Zar zaralar zarzaminni zardor etar,

Zar zavjasi zarvaraqni zarkor etar (Oybek).

Quyidagi gap esa ohangning fonopragmatik vazifada qo‘llanilishiga yorqin misoldir: “Siz keldingizmi?” gapining turli intonatsiya bilan aytilishi: - past ohangda: shubha yoki hayrat ma‘nosi; - keskin ohangda: norozilik ma‘nosi; - baland ohangda: quvonch ma‘nosi [Yo‘ldosheva, 2025: 20].

Yuqoridagi misol fonopragmatikaning asosiy vazifasini – bir xil grammatik birliklarning ohangga qarab qanday turli pragmatik ma‘nolar kasb etishini tushuntirishni ko‘rsatadi.

G‘afur G‘ulomning she‘ridan olingan quyidagi parchada s tovushi esa o‘quvchida so‘zlar ohangdorligiga yordam berish maqsadida foydalanilgan:

Sen sezgan sirlarni seza olsaydim,

Sizib so‘zlaringdan sadoqat, sabr (G‘afur G‘ulom).

Direktiv nutq aktlari doirasida o‘zbek tili informantlarining og‘zaki nutq namunalari (audioyozuvlar) tahlil qilinganda, narrativ (hikoya qilish) jarayonida ekspressivlikni oshirish va tinglovchida vizual tasavvur uyg‘otish maqsadida fonopragmatik va paralingvistik vositalardan unumli foydalanish holatlari kuzatildi. Bunda voqea-hodisalarni dinamik va jonli aks ettirish uchun so‘zlovchilar tovushlar tizimini nutqiy vaziyatga moslashtirdilar.

Quyidagi empirik misol bunga yorqin na‘muna:

“Auditoriyaga kirdim, ya‘ni auditoriya eshigini ochdim, ochibela domlaga qaradimda uzr domla kech qoldim, kirishga ruxsat bering avtobus buzilib qoldi, ozgina kech qolib ketdim dedim va shunda ichkaridagi hamma talabalar jiiim bo‘lib qolishdi”.

Yuqoridagi kontekstning lingvistik tahlili shuni ko‘rsatadiki, birinchi qismda qo‘llanilgan Andijon dialektal zonasiga xos individual nutq varianti hisoblangan “ochibela” formanti “ochiboq” fe‘liy shaklining pragmatik muqobilidir. Bunda so‘zlovchi harakatning simultanligini (tez va ketma-ket sodir bo‘lganini) urg‘ulash uchun ushbu birlikni yuqori nutqiy temp (tez ohang) bilan talaffuz qilgan. Shuningdek, kontekstning ikkinchi qismidagi “jiiim” leksemasi esa informantning emotsional-psixologik holatini interpretatsiya qiladi. Ya‘ni bu o‘rinda [i:] unlisining cho‘ziq talaffuz qilinishi (kvantitativ o‘zgarish) va nutq tempining sekinlashishi nutqiy vaziyatga fonopragmatik semantika (mutloq sukunat effekti)ni yuklashga xizmat qilgan.

Shuningdek o'zbek tilida so'zlashuvchilarning muayyan voqelikka nisbatan subyektiv munosabati (ijobiy yoki salbiy konnotatsiya) nutqning intonatsion-prozodik xususiyatlarida to'liq aks etadi. Xususan, ijobiy ma'noga ega leksik birliklar ("*ajoyib*", "*zo'r*", "*a'lo*") nutqiy jarayonda baland ton (registral ko'tarilish) va jadallik bilan talaffuz etilsa, salbiy bo'yoqdorlikka ega so'zlar, aksincha, past tushuvchi ohang hamda depressiv ohang (passiv registral pasayish) orqali realizatsiya qilinish holatlari ko'p uchraydi.

Jumladan, mazkur qonuniyatni pragmatik nuqtayi nazardan quyidagi konversatsion diskurs misolida kuzatish mumkin:

"Lekin gapini bo'lmadim, oxirigacha tabassum qilib, kulib eshitib turdim, keyin esa jilmayib turib unga aytdimki: Ajoyib fikr, yaxshi, to'g'ri aytyapsiz, lekin buni bir o'ylab ko'rish kerak ekan – dedim-da, mavzuni silliqqina boshqa tomonga burib yubordim".

Mazkur kontekstda informant tomonidan qo'llangan "*ajoyib*" ekspressiv-baholovchi leksemasi nutqiy aktda intonatsion urg'u va baland akustik ton bilan ajratilgan. Nutqning keyingi qismida kelgan "*dedim-da*" tarkibidagi -da yuklamasi esa diskursiv marker vazifasini bajarib, harakatning dinamik tezkorligini hamda so'zlovchi tomonidan kommunikativ strategiyaning (mavzuni o'zgartirish) zudlik bilan amalga oshirilganligini fonostilistik jihatdan ifodalagan.

O'zbek tilidagi nutqiy muloqot tizimida so'zlovchining direktiv nutq aktlari vositasida voqea va hodisalarni bayon etish jarayoni o'ziga xos fonopragmatik xususiyatlarga egadir. Bunda so'zlovchi asosiy diskurs rivojida muayyan faktga nisbatan o'zining haqiqiy (subyektiv) munosabatini ifodalashni maqsad qilganda, nutqning prosodik (ohang, ton, sur'at) parametrlarini keskin o'zgartiradi. Natijada esa asosiy ma'lumot berishga qaratilgan bir tekisdagi intonatsiya o'rnini ekspressivlik darajasi yuqori bo'lgan qo'shimcha ohang egallash holatlari kuzatiladi. Mazkur transformatsiya esa diskursda fonopragmatik ma'no yuklanishini ta'minlaydi.

Ushbu hodisani jonli nutqiy jarayondan olingan quyidagi empirik misol orqali kuzatish mumkin:

"U yerdan chiqib biz taksi chaqirganmiz. Keyin taksi kelganda, u taksini imkoniyati cheklangan ekan. Men u taksini ustidan kulmoqchi emasman. U taksist gapirolmas edikan. Keyin biz yo'lni tushuntirolmaganmiz. Sms yozganmiz, bizni Yangibozorga olib borib qo'ying deb".

Keltirilgan kontekst tahlili shuni ko'rsatadiki, direktiv nutq aktiga mos ravishda neytral va tizimli rivojlanayotgan ohang dinamikasi to'satdan o'zgarib, so'zlovchi tomonidan o'z nuqtayi nazarini kiritish bosqichida nutq sur'atining jadallashishi (tezlashishi) kuzatiladi. Bu holat nutqiy aktlar tizimida fonopragmatik vositalarning pragmatik konnotatsiya va subyektiv munosabatni shakllantirishdagi yetakchi o'rnini asoslashga xizmat qiladi.

Fonopragmatik aspektda so'zlovchi nutq toni va ohangining o'zgarishi uning implitsit (yashirin) yoki eksplitsit (ochiq) munosabatining muqobil ko'rsatkichi hisoblanadi. O'zbek tilida so'zlovchi direktiv nutqiy struktura doirasida voqealar zanjirini bayon qilish jarayonida, o'zining stereotipik tasavvurlardan xoli ekanligini

yoki subyektiv pozitsiyasini ta'kidlash ehtiyojini sezsa, nutqiy registr larni almashtirish, ya'ni kode-switching kabi fonetik konversiyaga murojaat qiladi.

Jumladan, yuqoridagi ilmiy misolda diskursiv chiziqning ma'lum bir nuqtasida (*"Men u taksini ustidan kulmoqchi emasman..."*) intonatsion konturning keskin o'zgarishi va nutqiy tempning (tezlikning) ortishi kuzatiladi. Ushbu fonetik modulyatsiya so'zlovchining tinglovchi tomonidan noto'g'ri tushunilishining oldini olish (pragmatik preventivlik) maqsadini ifodalash maqsadida sodir bo'lgan. Shunday qilib, nutq ohangining bir turdagi invariant holatdan ikkinchi bir variantga o'tishi shunchaki akustik hodisa bo'lmay, balki pragmatik maqsadni interpretatsiya qiluvchi, diskursiv muvozanatni ta'minlovchi lingvistik vosita hisoblanadi.

Fonopragmatik tadqiqotlarning zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni

Fonopragmatika zamonaviy tilshunoslikda nafaqat nazariy qiziqish uyg'otuvchi, balki keng amaliy salohiyatga ega bo'lgan istiqbolli yo'nalishdir. Tadqiqotimiz natijalari shuni ko'rsatadiki, fonopragmatik yondashuv quyidagi sohalarda muhim ahamiyat kasb etadi:

- sun'iy intellekt va ovoqli tizimlar – nutq sintezi va tanib olish texnologiyalarida prosodik vositalarning pragmatik funksiyalarini hisobga olish zarur;

- notqlik san'ati – intonatsiya, pauza va urg'u orqali tinglovchiga ta'sir qilish usullarini o'rganish;

- psixologik nutq tahlili – so'zlovchining hissiy holati va kommunikativ niyatini prosodik vositalar orqali aniqlash;

- lingvodidaktika – chet tilini o'qitishda talaffuz va intonatsiyani kontekstga tayangan holda o'rgatish.

U.Po'latova yoshlar slengining fonopragmatik tabiatini o'rganib, ushbu sohaning ijtimoiy lingvistika bilan aloqadorligini ko'rsatgan [Pulatova, 2026]. Bu esa fonopragmatikaning nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarbligini tasdiqlaydi.

XULOSA

1. Pragmatika va pragmalingvistika munosabati yuzasidan pragmatika zamonaviy tilshunoslikning markaziy yo'nalishlaridan biri bo'lib, til birliklarining real muloqotdagi faoliyati, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, nutqning amaliy maqsadlarini o'rganadi. U o'z ichiga bir necha kichik sohalarni birlashtiradi: sotsiopragmatika, psixopragmatika va pragmalingvistika. Ikkala yo'nalish bir-birini to'ldirib, tilning kommunikativ tabiatini yaxlit ko'rish imkonini beradi.

2. Fonostilistika va fonopragmatika fonetik darajadagi tadqiqotlar bo'lsa-da, ularning predmeti va vazifasi turlicha: (a) universalligi: har ikkala soha ham tovush va uning funksiyasini o'rganadi; (b) differensial jihat: fonostilistika uslubiy va janr xususiyatlariga, fonopragmatika esa kontekst va vaziyatga bog'liq ma'no o'zgarishlariga e'tibor qaratadi.

3. Fonopragmatikaning amaliy ahamiyatiga to'xtaladigan bo'lsak: fonopragmatika zamonaviy tilshunoslikda nafaqat nazariy qiziqish uyg'otuvchi, balki keng amaliy salohiyatga ega bo'lgan istiqbolli yo'nalishdir. Uning imkoniyatlaridan sun'iy

intellekt va ovozi tizimlarni yaratishda, nutq sintezi va tanib olish texnologiyalarida, shuningdek, notiqlik san'ati va psixologik nutq tahlilida samarali foydalanish mumkin.

4. O'zbek tilshunosligidagi vazifalariga to'xtaladigan bo'lsak, o'zbek tilshunosligida fonopragmatik tadqiqotlar hali boshlang'ich bosqichda bo'lib, prosodik vositalarning milliy-madaniy xususiyatlarini, dialektal va ijtimoiy variantlarni qiyosiy o'rganish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, o'zbek tilidagi intonatsion konturlarning pragmatik yuklamasini aniqlash, ularni boshqa tillardagi ekvivalentlari bilan taqqoslash tilshunoslik va lingvodidaktika uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Ushbu tadqiqotning istiqbolli yo'nalishlari esa kelgusida nutq korpuslari asosida fonopragmatik modellarni yaratish va ularni mashina o'qitish algoritmlariga integratsiya qilish orqali ovozi yordamchilarning tabiiy va kontekstga mos javob berish qobiliyatini oshirish mumkin. Shuningdek, fonopragmatik bilimlar chet tilini o'qitishda talaffuz va intonatsiyani kontekstga tayangan holda o'rgatish, nutqdagi nozik ma'no farqlarini anglashga yordam beradi. Demak, fonopragmatika nafaqat tilshunoslikning nazariy tarmog'i, balki amaliyot bilan chambarchas bog'langan, fanlararo aloqalarga boy sohadir va uni yanada chuqur o'rganish bugungi kunning muhim ilmiy talabidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduqaxxarov, Q. (2026). Intonatsion konturlarning emotional-ekspressiv qatlami: Kinoya va shubha pragmatik tahlili. *Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar*, 3(5), 369–371.
2. Austin, J.L. (1962). *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press.
3. Azimova, S.X. (2021). Pragmatics and lingvopragmatic features of speech. In *5th International Multidisciplinary Scientific Conference on Ingenious Global Thoughts* (pp. 181–183). Germany: Berlin.
4. Brown, P., & Levinson, S.C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Demina, M.A. (2012). *Fonopragmaticheskaya obuslovlennost' rechi televedushchikh informatsionnykh programm* [Dissertatsiya kandidata nauk]. Moskva: Moskovskiy gosudarstvennyy lingvisticheskiy universitet.
6. Derkach, A.K. (2007). *Kulturno-spetsificheskie kharakteristiki prosodii direktivnykh vyskazyvaniy (eksperimental'no-foneticheskoe issledovanie na materiale frantsuzskogo, nemetskogo i russkogo yazykov)* [Dissertatsiya kandidata nauk]. Tambov: Tambovskiy gosudarstvennyy universitet imeni G.R. Derzhavina.
7. Dewey, J. (1905). The postulate of immediate empiricism. *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 2(15), 393–399.
8. Goffman, E. (1955). On face-work: An analysis of ritual elements in social interaction. *Psychiatry*, 18(3), 213–231.
9. Grice, H.P. (1975). Logic and conversation. In P.Cole & J.L. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics: Vol. 3. Speech acts* (pp. 41–58). New York, NY: Academic Press.
10. Hakimov, M. (2001). *O'zbek tilida matnning pragmatik talqini* [Fan doktori dissertatsiyasi]. Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti.
11. Hasanova, G. (2021). Nutq jarayonida noverbal vositalarning pragmatik xususiyatlari. *O'zbekiston: Til va madaniyat*, (1), 21–24.
12. Haydarov, A. (2017). *Konnotativ ma'noning fonetik vositalarida ifodalanishi*. Toshkent: Navro'z.
13. Horváthová, B., & Pokrivčáková, S. (2023). *Selected topics in applied linguistics for the study of the English language and Anglophone cultures: Sociolinguistics, pragmalinguistics,*

- psycholinguistics*. Trnava, Slovakia: University of Trnava.
14. James, W. (1898). Philosophical conceptions and practical results. *University of California Chronicle*, 1, 287–310.
 15. Jamolxonov, H. (2009). *O'zbek tilining nazariy fonetikasi*. Toshkent: Fan.
 16. Jumayeva, M.B. (2024). Pragmalingvistika va uning tilshunoslikning boshqa yo'nalishlari bilan aloqalar. "*Zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslikning dolzarb muammolari*" xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami'da (B. 143–146). Buxoro: Buxoro davlat universiteti.
 17. Karandeyeva, L.G. (2006). *Situativno obuslovlennaya variativnost prosodicheskikh kharakteristik direktivnykh illokutivov (eksperimental'no-foneticheskoe issledovanie na materiale sovremennogo nemetskogo yazyka)* [Dissertatsiya kandidata nauk]. Tambov: Tambovskiy gosudarstvennyy universitet imeni G.R. Derzhavina.
 18. Couper-Kuhlen, E. (2002). Prosody. In J. Verschueren, J. Östman, J. Blommaert, & C. Bulcaen (Eds.), *Handbook of pragmatics* (pp. 1–19). Amsterdam: John Benjamins.
 19. Leech, G.N. (1983). *Principles of pragmatics*. London: Longman.
 20. Levinson, S.C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
 21. Merriam-Webster. (n.d.). *Pragmatics*. In *Merriam-Webster.com dictionary*.
 22. Mirtojyev, M. (1984). *O'zbek tilida polisemiya*. Toshkent: Fan.
 23. Morris, C.W. (1938). *Foundations of the theory of signs*. Chicago: University of Chicago Press.
 24. Noor, E.C., Rahim, D.A., Effendi, J.R. (2023). *Introduction to pragmatics: Theory and its practices*. Purbalingga: Eureka Media Aksara.
 25. Peirce, C.S. (1878). How to make our ideas clear. *Popular Science Monthly*, 12, 286–302.
 26. Pulatova, U. (2026). Yoshlar slengining fonopragmatik tabiati. *Filologiya va pedagogika*, 2(21), 64–66.
 27. Safarov, Sh. (2008). *Pragmalingvistika*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
 28. Searle, J.R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
 29. Xusanova, N.S. (2026). *O'zbek va ingliz tillarida subyektiv baho ifodalashning fonostilistik, fonografik usul hamda vositalari tadqiqi* [Falsafa doktori dissertatsiyasi]. Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti.
 30. Yaxshiyeva, G.T. (1996). *O'zbek tilida fonografik uslubiy vositalar [Fan nomzodi dissertatsiyasi]*. Buxoro: Buxoro davlat universiteti.
 31. Yo'ldosheva, M. (2025). *Pragmalingvistik terminlarning izohli lug'ati*. Namangan: Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalari universiteti Namangan manzili.

REFERENCES

1. Abduqakhkharov, Q. (2026). The emotional-expressive layer of intonation contours: A pragmatic analysis of irony and doubt. *Scientific and Innovative Research in the Socio-Humanitarian Sphere*, 3(5), 369–371.
2. Austin, J.L. (1962). *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press.
3. Azimova, S.X. (2021). Pragmatics and linguopragmatic features of speech. In *5th International Multidisciplinary Scientific Conference on Ingenious Global Thoughts* (pp. 181–183). Berlin.
4. Brown, P., & Levinson, S.C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Couper-Kuhlen, E. (2002). Prosody. In J. Verschueren, J. Östman, J. Blommaert, & C. Bulcaen (Eds.), *Handbook of pragmatics* (pp. 1–19). Amsterdam: John Benjamins.
6. Demina, M.A. (2012). *Phonopragmatic conditioning of the speech of television presenters of news programs* [Candidate of Sciences dissertation]. Moscow: Moscow State Linguistic University.
7. Derkach, A.K. (2007). *Culturally specific characteristics of the prosody of directive*

- utterances: *An experimental phonetic study based on French, German, and Russian* [Candidate of Sciences dissertation]. Tambov: Tambov State University named after G.R. Derzhavin.
8. Dewey, J. (1905). The postulate of immediate empiricism. *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 2(15), 393–399.
 9. Goffman, E. (1955). On face-work: An analysis of ritual elements in social interaction. *Psychiatry*, 18(3), 213–231.
 10. Grice, H.P. (1975). Logic and conversation. In P.Cole & J.L. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics: Vol. 3. Speech acts* (pp. 41–58). New York, NY: Academic Press.
 11. Hakimov, M. (2001). *Pragmatic interpretation of text in the Uzbek language* [Doctor of Sciences dissertation]. Tashkent: Institute of Language and Literature named after Alisher Navo'i.
 12. Hasanova, G. (2021). Pragmatic features of nonverbal means in the speech process. *Uzbekistan: Language and Culture*, (1), 21–24.
 13. Haydarov, A. (2017). *Expression of connotative meaning through phonetic means*. Tashkent: Navruz.
 14. Horváthová, B., & Pokrivčáková, S. (2023). *Selected topics in applied linguistics for the study of the English language and Anglophone cultures: Sociolinguistics, pragmalinguistics, psycholinguistics*. Trnava: University of Trnava.
 15. James, W. (1898). Philosophical conceptions and practical results. *University of California Chronicle*, 1, 287–310.
 16. Jamolkhonov, H. (2009). *Theoretical phonetics of the Uzbek language*. Tashkent: Science.
 17. Jumayeva, M.B. (2024). Pragmalinguistics and its relations with other branches of linguistics. In *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "Current Problems of Modern Linguistics and Translation Studies"* (pp. 143–146). Bukhara: Bukhara State University.
 18. Karandeyeva, L.G. (2006). *Situationally conditioned variability of the prosodic characteristics of directive illocutionary acts: An experimental phonetic study based on modern German* [Candidate of Sciences dissertation]. Tambov: Tambov State University named after G.R. Derzhavin.
 19. Khusanova, N.S. (2026). *A study of phonostylistic and phonographic methods and means of expressing subjective evaluation in Uzbek and English* [Doctor of Philosophy dissertation]. Fergana: Fergana State University.
 20. Leech, G.N. (1983). *Principles of pragmatics*. London: Longman.
 21. Levinson, S.C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
 22. Merriam-Webster. (n.d.). Pragmatics. In *Merriam-Webster.com dictionary*.
 23. Mirtojyev, M. (1984). *Polysemy in the Uzbek language*. Tashkent: Science.
 24. Morris, C.W. (1938). *Foundations of the theory of signs*. Chicago: University of Chicago Press.
 25. Noor, E.C., Rahim, D.A., Effendi, J.R., Fatimah, L., Ayatussyifa, N., & Anisa, Y.H. (2023). *Introduction to pragmatics: Theory and its practices*. Purbalingga: Eureka Media Aksara.
 26. Peirce, C.S. (1878). How to make our ideas clear. *Popular Science Monthly*, 12, 286–302.
 27. Pulatova, U. (2026). The phonopragmatic nature of youth slang. *Philology and Pedagogy*, 2(21), 64–66.
 28. Safarov, Sh. (2008). *Pragmalinguistics*. Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan.
 29. Searle, J.R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
 30. Yakhshiyeva, G.T. (1996). *Phonographic stylistic devices in the Uzbek language* [Candidate of Sciences dissertation]. Bukhara: Bukhara State University.
 31. Yoldosheva, M. (2025). *Explanatory dictionary of pragmalinguistic terms*. Namangan: Namangan Branch of Tashkent University of Economics and Technologies.